

The Hermeneutics of the Revolution of Kantian Theodicy

UDC 2(1/2):214

DOI: <https://doi.org/10.15421/172666>**Kopystynskyi Andrii****Master of Theology. Candidate for the Licentiate Degree in Pastoral Theology, <https://orcid.org/0009-0009-7503-4188>, andrii.kopystynskyi@ucu.edu.ua****Ukrainian Catholic University (Lviv, Ukraine)**

Abstract.

Current scientific research is aimed at highlighting the process of revolutionary modification of Kantian theodicy, which takes place within the transition from the doctrinal justification of God to the moral and hermeneutical understanding of evil. The relevance of the study is due to modern discussions about the role of freedom, responsibility and moral choice in the formation of ethical anthropology and philosophy of religion. The purpose of the article is to show that Kant's criticism of classical theodicy is not reduced to denying its possibility, but means a fundamental hermeneutic restructuring. The methodology is based on a hermeneutic analysis of key Kantian texts of the precritical and critical periods and a conceptual comparison with modern studies of the problems of radical evil.

Results. In the pre-critical period, Kant partially shared the principles of classical theodicy, trying to combine the idea of God's goodness with the existence of evil. At the same time, he makes an important distinction between different types of evil, going beyond the traditional understanding of evil as *privatio boni* ("deprivation of good"). In the critical period, the inability of the speculative mind to justify God through the analysis of moral evil, physical suffering, and the disproportion between crime and punishment is justified. Within the framework of practical reason, the concept of authentic theodicy is formed, at the center of which is the doctrine of radical evil as a structural possibility freedom.

Conclusions. The study demonstrates that Kant's theodicy underwent a significant transformation from a doctrinal to an authentic form, passing through a transitional stage of antitheodicy. The proposed interpretation of this revolution in Kant's theodicy opens new perspectives for understanding the relationship between free will, radical evil, and the moral law.

Keywords: Immanuel Kant, theodicy, antitheodicy, radical evil, practical reason, freedom, moral responsibility, hermeneutics

Герменевтика революції кантівської теодицеї

Копистинський Андрій**Український католицький університет (Львів, Україна)**

Анотація.

Актуальне наукове дослідження спрямоване на висвітлення процесу революційної видозміни кантівської теодицеї, яка відбувається у межах переходу від доктринального виправдання Бога до морально-герменевтичного осмислення зла. Актуальність дослідження зумовлена сучасними дискусіями про роль свободи, відповідальності та морального вибору у формуванні етичної антропології та філософії релігії. Метою статті є показати, що критика Канта класичної теодицеї не зводиться до заперечення її можливості, а означає принципову герменевтичну перебудову. Методологія ґрунтується на герменевтичному аналізі ключових кантівських текстів докритичного та критичного періодів та концептуальному зіставленні з сучасними дослідженнями проблематики радикального зла.

Результати дослідження. У докритичний період Кант частково поділяв засади класичної теодицеї, намагаючись поєднати ідею Божої доброти з існуванням зла. Водночас він здійснює важливе розрізнення між різними видами зла, виходячи за межі традиційного розуміння зла як *privatio boni* («позбавлення добра»). У критичний період обґрунтовується неспроможність спекулятивного розуму виправдати Бога через аналіз морального зла, фізичного страждання та диспропорції між злочином і покаранням. У межах практичного розуму формується концепція автентичної теодицеї, в центрі якої перебуває вчення про радикальне зло як структурну можливість свободи.

Висновки. Показано, що кантівська теодицея зазнає переходу від доктринальної до автентичної через етап антитеодицеї. Запропонована герменевтична інтерпретація відкриває нові перспективи для осмислення взаємозв'язку свободи, морального закону та відповідальності.

Ключові слова: Іммануїл Кант, теодицея, антитеодицея, радикальне зло, практичний розум, свобода, моральна відповідальність, герменевтика

Вступ.

Проблематика теодицеї – виправдання Бога перед обличчям зла – належить до центральних тем Новітньої філософії релігії. У XVIII столітті вона отримала новий розвиток у філософському дискурсі. Особливе загострення цієї дискусії пов'язане з розвитком раціоналізму та спробами філософів вибудувати всеохопні метафізичні системи, у межах яких зло розглядалося як необхідний елемент світового порядку. Іммануїл Кант, безумовно, посідає в цій дискусії особливе місце, позаяк його філософський проект не лише критикує класичні форми доктринальної теодицеї, а й радикально видозмінює сам спосіб постановки питання про зло, Бога та моральну відповідальність людини.

Актуальність цього дослідження зумовлена потребою переосмислення кантівської позиції щодо теодицеї не лише як історико-філософського епізоду, а як концептуального зламу, що визначив подальший розвиток філософії релігії та моральної антропології. Сучасні дослідження (R. Gressis, J. Huxford, S. Pihlström, S. Kivistö та ін.) дедалі частіше наголошують на «революційному» переосмисленні теодицеї у кантівському мисленні, підкреслюючи його антитеодицейний характер, однак питання про внутрішню логіку цього підходу та його герменевтичні наслідки досі залишається відкритим.

Мета статті – показати, що кантівська критика теодицеї становить не просте заперечення можливості її філософського обґрунтування, а герменевтичну революцію, у межах якої теодицея видозмінюється з раціонального виправдання Бога у форму усвідомленої моральної відповідальності автономного суб'єкта. Методологічно дослідження ґрунтується на герменевтичному аналізі ключових текстів Канта докритичного й критичного періодів у поєднанні з концептуальною реконструкцією сучасних інтерпретацій його вчення про зло та радикальне зло.

Наукова новизна статті полягає у концептуальній інтерпретації видозміни кантівської теодицеї як герменевтичної революції, що змінює спосіб філософського осмислення проблеми зла. Уперше показано, що критика Канта класичної теодицеї має не лише етичний, але й методологічний характер і пов'язана з переорієнтацією філософського мислення від теоретичного виправдання Бога до практичного саморозуміння суб'єкта. Обґрунтовано, що вчення про радикальне зло виконує функцію морально-герменевтичного принципу, який структурує автономію волі. Запропоновано інтегративний підхід до аналізу теодицеї, антитеодицеї та практичного розуму в межах єдиної інтерпретаційної перспективи.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематика кантівської теодицеї стала предметом ґрунтовних студій у сучасній філософії. Роберт Грессіс у статті «Kant's Theodicy and its Role in the Development

of Radical Evil» (Gressis, 2018) показує внутрішню логіку переходу Канта від доктринальної теодицеї до концепції радикального зла. Захра Фарзанеган та Фара Рамін аналізують статус теодицеї Ляйбніца в докритичному мисленні Канта, підкреслюючи його початкову схильність до раціонального виправдання зла (Farzanegan & Ramin, 2023). Джордж Гаксфорд у монографії «Kant and Theodicy» звертає увагу на ранні тексти Канта, зокрема трактат про негативні величини, де формується нетрадиційна типологія зла (Huxford, 2023). Окремий напрям становить дослідження кантівської антитеодицеї авторами С. Пільстрєм, С. Ківісте, котрі наголошують на етичному, а не метафізичному характері кантівської відповіді на проблему зла (Pihlström & Kivistö, 2016). Не менш важливим є дослідження Цзюнь Веня та Цзін Ланя «Critique and Transformation: On the Evolution of Kant's Conception of God and Its Internal Roots», де проаналізовано еволюцію концепції Бога у філософії релігії Канта в трьох різних філософських періодах: докритичному, критичному та посткритичному. Автори аналізують внутрішні суперечності у філософії релігії Канта та процес її систематичної побудови (Jun Wen & Jing Lan, 2025). На цій основі дослідники загалом виокремлюють три ключові системні видозміни, досягнуті філософією релігії Канта: деконструкцію традиційної теодицеї, реконструкцію раціональної та побудову автентичної. Водночас у цих дослідженнях увага зосереджується переважно на етичному або аналітичному аспекті проблеми, тоді як герменевтична структура кантівської критики теодицеї залишається недостатньо висвітленою.

Виклад основного матеріалу.

У статті обстоюється теза, що кантівська критика теодицеї не зводиться до заперечення її можливості, а означає глибоку герменевтичну видозміну самого способу мислення проблеми зла. Теодицея в Канта перестає бути раціонально-спекулятивним дискурсом, спрямованим на виправдання Бога, і постає як морально-герменевтичний простір саморозуміння людської свободи. Зло більше не підлягає поясненню в межах метафізики природи, а інтерпретується як внутрішня можливість автономного суб'єкта, що вимагає не теоретичного виправдання, а практичної відповідальності. Саме в цьому зсуві – від доктринального виправдання до автентичної моральної інтерпретації – полягає революційний характер кантівської теодицеї.

Кант та доктринальна теодицея. Зміну поглядів Іммануїла Канта на теодицею ґрунтовно досліджує Роберт Грессіс у статті «Kant's Theodicy and its Role in the Development of Radical Evil» (Gressis, 2018). Автор зазначає, що в праці *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* Кант стверджує: «Схильності, як джерела потреб, настільки далекі від абсолютної цінності, щоб їх бажати, як таких, що цілковите звільнення від них має бути загальним бажанням

кожного раціонального сущого» (Kant, 1870, s. 52]. У пізнішій праці *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* Кант, за словами Грессіса, «...пише щось, що, здавалося б, суперечить його попереднім твердженням» (Gressis, 2018, p. 47), позаяк німецький філософ стверджує: «Природні схильності, як такі, є добрими, тобто бездоганними, і спроби викоринити їх не тільки марні, але й шкідливі та осудні. Натомість їх лише потрібно приборкати» (Kant, 1922, § 69, s. 62-63). З цього Грессіс робить висновок, що Кант деякий час дотримувався тверджень класичної теодицеї, вважаючи, що Бог не є винуватцем зла. Також Грессіс виділяє ключові тези кантівської теодицеї: Бог не винен у нашій аморальності, бо створив нас лише зі схильностями до добра, проте ці схильності можуть залишатися нерозвиненими й породжувати аморальні вчинки. Відповідальність за зло лежить виключно на людині, позаяк завдяки свободі волі ми могли б розвинути свої схильності та протистояти їм, навіть якщо вони відхиляються від морального закону (Gressis, 2018, p. 56).

Подібну позицію займають Захра Фарзанеган та Фара Рамін, автори статті «The Status of Leibniz's Theodicy in Kant's PreCritical Thought». Вони зазначають, що у докритичний період Кант частково погоджувався з теодицеєю Ляйбніца та намагався її вдосконалити. У висновку зазначається: «Хоча Кант веде мову про неможливість витворення будь-якої філософської теодицеї в пізньому критичному періоді, у докритичному він приймає принципи теодицеї Ляйбніца та намагається вдосконалити її деякими видозмінами» (Farzanegan – Ramin, 2023, p. 125). Таким чином, аморальність людини пояснюється не Богом, а нерозвиненістю схильностей, закладених у її природі. Водночас Кант усвідомив, що перекладання відповідальності за зло на схильності є неправильним. Тому він вирішив змінити свої погляди, адже така доктринальна теодицея лише раціоналізує Боже допущення зла, акцентуючи його необхідність. Згідно з такою логікою, якщо «зло необхідне, то ані Бог, ані людина не несуть за нього відповідальності» (Gressis, 2018, p. 48). Окрім того, у такій теодицеї зло тлумачиться як *privatio boni* – недостатність або брак добра. Проте з таким визначенням Кант не погоджувався.

Натомість проблематику зла як предмета дослідження теодицеї у філософській системі Канта ґрунтовно висвітлює Джордж Гаксфорд у праці «Kant and Theodicy. A Search for an Answer to the Problem of Evil» (Huxford, 2020). Аналізуючи трактат докритичного періоду «Versuch, den Begriff der negativen Größen in der Weltweisheit einzuführen» (Kant, 1763), дослідник звертає увагу на чітке розрізнення, зроблене Кантом: між *mala defectus* (зло браку, *absentia*) – заперечення добра без позитивної причини та *mala privationis* (зло позбавлення) – заперечення, що має позитивну причину. Ось думки

філософа з Кенігсберга: «Помилка, у яку впали численні філософи через таке нехтування, очевидна. Виявляється, що вони здебільшого ставляться до зла як до простого позбавлення, хоча з наших пояснень очевидно, що існує зло браку (*mala defectus*) і зло позбавлення (*mala privationis*). Перше означає просту відсутність добра без свідомого протиставлення йому, друге передбачає наявність активних підстав для усунення добра, яке могло б існувати, і тому є формою негативного блага. Останнє є набагато більшим злом, ніж перше» (Kant, 1763, s. 25).

У наведеній цитаті, на думку Гаксфорда, є незаперечні докази того, що Кант визначає додатковий і окремий тип зла: активне або позитивне зло, яке він називає злом позбавлення (*mala privationis*). Йдеться не просто про нестачу добра чи слабкість (*mala defectus*), а про зло, яке має позитивну причину – свідоме усунення або заперечення належного блага. Саме тому, за Кантом, це зло є серйознішим: воно пов'язане не з пасивною недосконалістю, а з активним моральним вибором проти добра. Також він акцентує увагу на ще двох важливих аспектах.

По-перше, *mala defectus* (*absentia*) все ж може бути злом. Згідно з Кантом, це означає, що *mala defectus* – зло, яке пов'язане з природною обмеженістю та слабкістю людської природи, а не зі свідомим порушенням морального закону. Слід зазначити, що, зокрема, італійський філософ Антоніо Розміні не погоджувався з таким кантівським трактуванням. Для Розміні обмеження включене у природу людини, однак не є злом (Rosmini, 1845, § 189, p. 144). На відміну від позбавлення, яке є простутуванням шляхом, який веде до зла, це вже добровільний вибір людиною зла, перш за все морального, а тоді фізичного, а тому це є позбавленням добра (Копистинський, 2025, с. 29-35).

По-друге, Кант відкриває шлях до розмежування традиційних релігійних термінів «гріх як відсутність дії» (*absentia*) і «вчинений гріх» (*privatici*). Обидва вони є злом, яке різниться лише ступенем. Тобто людина керується внутрішнім моральним чуттям, а звідси – усвідомлює свій внутрішній моральний обов'язок, і тому гріх бездіяльності не є загалом нічим, тобто нулем. А згідно з Кантом, є чимось негативним, що лише за величиною відрізняється від вчиненого гріха (Huxford, 2020, p. 29).

Тому Кант відмовився від такої, як він називав доктринальної, теодицеї на користь іншої – автентичної, яку сам запропонував. Відтак філософ пропонує власну концепцію теодицеї. Однак перш ніж перейти до створення автентичної теодицеї мислитель розпочинає спростовувати аргументи доктринальної. Тому на цьому етапі Кант займає позицію мислителя з антитеодицейними за своїм характером поглядами, позаяк він відмовляє теоретичному розумові творити будь-яку теодицею, адже доктринальна теодицея, як така, вичерпала свої можливості, виявившись надто

слабкою, щоб служити філософським поясненням проблеми зла.

Ключові аспекти антитеодицейних поглядів Канта. Основними працями, у яких Кант викладає своє вчення щодо піднятих філософами теодицейних проблем та загалом щодо можливостей теодицеї як такої, є *Über das Mißlingen aller philosophischen Versuche in der Theodizee* (Kant, 1791) та *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* (Kant, 1793). У цих працях мисленик не лише пропонує власне вирішення цих проблематик, а й загалом оновлює концепцію теодицеї.

У вступі *Über das Mißlingen* Кант презентує теодицею як надмірне прагнення обмеженого розуму стати на захист Бога. Мислитель зазначає: «Під теодицеєю розуміють захист найвищої Мудрості, – Творця світу, – від звинувачень, які розум висуває проти неї на підставі того, що є у світі недоцільного» (Kant, 1911, s. 135). Позаяк, на думку філософа, таким чином автор теодицеї виступає в ролі адвоката Бога, завданням якого є знаходження контраргументів на закиди. Теодицея розуміється як захист найвищої Мудрості, Творця, від звинувачень, що засновані на тому, що суперечить меті світу. Кант у наступних главах критикує традиційні форми теодицеї: метафізичну – теодицея Ляйбніца та Августина, у якій існування зла трактується на метафізичному рівні; фізичну – зло як необхідний елемент гармонії Всесвіту; моральну – зло розглядається як випробування або засіб для досягнення добра. Кант у свій спосіб прагне спростувати будь-які спроби теодицеї. Він виокремлює три ключові аспекти, яким теодицея, якщо прагне підтвердити свій статус філософської дисципліни, повинна відповідати: «I. Те, що абсолютно суперечить меті, або абсолютно недоцільне те, що не може бути схвалене або бажане мудрістю ані як мета, ані як засіб. II. Те, що умовно недоцільне, або є чимось зумовленим, також суперечить меті, що ніколи не є метою, проте існує як засіб і може узгоджуватися з мудрістю волі. Перше – це те, що морально протилежне меті, як справжнє зло (гріх); друге – фізична недоцільність, тобто зло у вигляді страждань (біль). (...); III тип недоцільності, або суперечності у світі, а саме – невідповідність між злочинами і покараннями у світі» (Kant, 1911, s. 137).

Слід наголосити, що ці тези є ключовими для розуміння антитеодицейних поглядів Канта. Мисленик розрізняє: моральне зло (гріх) – абсолютна недоцільність, що загалом не відповідає меті; природне зло (страждання) – умовно недоцільне, яке можна виправдати як засіб; третю недоцільність – невідповідність між злочинами і покаранням, що кидає виклик справедливості світу. Поряд із звинуваченнями Кант виокремлює три аспекти найвищої Мудрості: «Перший – святість як Законодавця (Творця) – у протиставленні до морального зла у світі; другий – доброта як Правителя

(Erhalters) – у протиставленні до незліченної кількості страждань і лих, які спіткають розумних суущих світу; третій – справедливість як Судді – у порівнянні зі злом, на яке вказує невідповідність між безкарністю беззаконників та їхніми злочинами у світі» (Kant, 1911, s. 137). Кант показує, що три форми недоцільності, або ж три «антиномії теодицеї» (гріх, страждання, невідповідність злочину та покарання), – є запереченнями проти трьох атрибутів Божої мудрості: святості, доброти та справедливості.

Кантівські аргументи проти можливості раціональної теодицеї за своїм характером сформовані у дусі його Критик. Першим аспектом є обмеженість людського розуму у пізнанні Божого задуму. Другим – усвідомлення наявності у світі зла, незважаючи на доброту Бога. Третім аспектом постає суперечність щодо проблематики морального зла: якщо зло необхідне, воно втрачає моральний статус. На думку Пільстрьома та Ківісте, антитеодицейзм є складовою частиною справді моральної перспективи щодо зла та страждань, а отже, і самої моралі, позаяк моральність значною мірою (хоча й не виключно) зводиться до реакції на зло і страждання. Антитеодицейзм – це не просто один із можливих підходів; він є необхідною умовою для того, щоб моральне ставлення до зла та страждань взагалі було можливим (Pihlström & Kivistö, 2016, p. 8).

Особливості кантівської автентичної теодицеї. Невизнання Кантом здатності спекулятивного розуму шукати вирішення теодицейних проблематик, а надання такої спроможності практичному розумові виключає філософію зі сфери теодицеї та унеможливує існування теоретичної теодицеї як такої. У протиставленні класичній, тобто доктринальній теодицеї, Кант розпочинає працювати над формуванням власної – автентичної. Зокрема це відображається у його працях, де він пропонує етичний підхід: замість того, щоб виправдовувати існування зла, пропонується акцент на моральній відповідальності. Таким чином, категоричний імператив виступає як спосіб боротьби зі злом, а віра розглядається більше з моральної точки зору – як практика, а не як спекулятивне знання.

Доктринальне пояснення творить філософський розум людини і бере свій початок із досвіду природи, претендує на те, щоб вповні окреслити намір Бога. Натомість автентичне пояснення творить практичний розум: це пряме, безпосереднє тлумачення Божих намірів самим Богом – голос Божий, даний через практичний розум, який формує ідею такого тлумачення. Таким чином, доктринальна теодицея неможлива. Єдино можливою є автентична, заснована на вірі. Згідно з Кантом, теодицея не є сферою для діяння розуму, а площиною віри, тобто існує не філософська, а моральна теодицея. Кант зазначає: «Таке тлумачення відповідає не розсудливому (спекулятивному) розуму, а владному практичному

розуму, який, будучи неподільно та абсолютно владним у законодавчому полі, може розглядатися як безпосередня декларація і Божий голос, за посередництвом якого він надає букві свого творіння змістовність» (Kant, 1911, § 213, s. 146).

Щоб закласти міцну основу для своєї автентичної теодицеї, Кант у згаданій праці «Релігія в межах лише розуму» формує вчення про radikale Böse («радикальне зло»). Тим самим мисленик пропонує власне вирішення, без сумніву, однієї з найважливіших проблем теодицеї. Слід зазначити, що тема радикального зла у філософії Канта широко висвітлена у численних трактатах та наукових дослідженнях. Зокрема, у своїй науковій статті «Педагогіка в світлі моральної антропології І. Канта» Віктор Козловський аналізує цю проблематику, а також подає огляд дослідників, які ґрунтовно розробляли відповідну тему (Козловський, 2015, с. 186). Поряд з тим варто згадати й інших авторів та їхні праці, зокрема: Гордона Е. Міхалсона-молодшого (Michalson, 1990), вже згадуваних авторів Робера Грессіса (Gressis, 2018), Самі Пільстрьома та Сари Ківісте (Pihlström & Kivistö, 2016). Останні аналізують кантівську антитеодицею як позицію, за якої зло не підлягає метафізичному виправданню, а вимагає моральної відповіді суб'єкта, а не раціонального пояснення Божих намірів. З-поміж сучасних слід згадати Лідію Шумахер та Анну Ширвінську-Геріг. Шумахер, аналізуючи твори ранніх францисканців та кантіанські уявлення про природу зла, особливо щодо ролі свободи волі, стверджує, що це дозволяє провести між ними паралелі. На відміну від августинівської традиції, яка визначала зло як відсутність добра, як францисканці, так і Кант надають йому позитивного характеру, підкреслюючи, що люди несуть відповідальність за свій моральний вибір. Ця здатність до добра і зла, за їхнім переконанням, прихована у свободі волі, яка через вибір практичного розуму визначає наші фундаментальні схильності та є джерелом моральних заслуг або провини (Schumacher, 2023, p. 132). Натомість інша дослідниця розглядає ідею радикального зла не лише в межах системного підходу філософії Канта, а й із урахуванням ключових історичних обставин розвитку німецької філософії XVII – початку XVIII століття. Також наукова новизна її дослідження полягає у застосуванні розрізнення між «товстим» (thick) і «тонким» (thin) поняттям зла. Адже, на думку дослідниці, кантівську ідею радикального зла зазвичай помилково відносять до «товстого», тоді як вона радше відповідає «тонкому» підходу (Szyrwińska-Hörig, 2023, p. 461-462). Таким чином, на думку дослідників, запропоноване Кантом вчення про «радикальне зло», попри складність викладу та певну концептуальну заплутаність, привертає увагу своєю оригінальністю. Мислитель розглядає проблематику зла передусім у моральному вимірі, а

конкретніше – у площині свободи вибору. Зло постає як акт вільного, тобто не зумовленого природними схильностями, самовизначення особистості всупереч моральному запові. Грессіс у своїх міркуваннях над цією проблемою наголошує на тому, що згідно з доктриною радикального зла кожна людина природно схильна до зла, і саме ця схильність здатна обертати її власні схильності проти неї. Водночас, попри свою природність, схильність до зла не звільняє людину від відповідальності, позаяк вона сама її здійснює. Отже, відповідальність за аморальність лежить не на схильностях як таких, а на самій людині (Gressis, 2018, p. 48).

Разом із тим окремі аспекти цього вчення потребують детальнішого висвітлення. Насамперед Кант стверджує, що в людині наявні три базові схильності (Anlagen), або природні основи: а) Anlage für die Tierheit («природна схильність до тваринної природи», що охоплює прагнення до самозбереження, сексуальності, соціальності); б) Anlage für die Menschheit («природна схильність до людяності», яка виявляється в прагненні до визнання, гідності та соціальної справедливості); в) Anlage für seine Persönlichkeit («здатність до особової моральної відповідальності», тобто спроможність керуватися моральним законом, іншими словами – автономія волі (Kant, 1922, s. 25). Ці схильності як такі не є злом. Зло виникає тоді, коли людина у свободі вибору підпорядковує вищий моральний закон нижчим рівням своєї природи. Саме тому, коли Кант веде мову про схильність до зла, він має на увазі лише схильність до морального зла: «Позаяк таке зло можливе лише як визначення довільної волі, а сама воля може бути оцінена як добра чи зла лише за своїми максимами, то така схильність полягає в суб'єктивній основі можливості відхилення максим від морального закону. І якщо цю схильність визнавати загальною для людського роду, то її слід назвати природною схильністю людини до зла» (Kant, 1922, s. 29).

Згідно з Кантом, радикальне зло полягає не в окремих вчинках, а у вільному виборі суб'єкта ставити нижчі мотиви, зокрема егоїзм чи прагнення до щастя, вище морального закону. Згідно з Кантом, це зло «є радикальним, бо воно руйнує саму основу всіх максим» (Kant, 1922, s. 38). Причиною такого стану, на думку Канта, є «лихе серце» людини. Мисленик зазначає: «Здатність чи нездатність довільної волі прийняти моральний закон у свої максими, що впливає з цієї природної схильності, називається добрим або злим серцем» (Kant, 1922, s. 29). У цьому контексті Кант виокремлює три ступені зла, що кореняться в «лихому серці» людини: 1. Слабкість (Gebrechlichkeit) людської природи у дотриманні прийнятих максим, або ж ламкість (fragilitas) людської природи. 2. Схильність до змішування неморальних мотивів із моральними, навіть за доброї мети – нечистосердність (Unlauterkeit). 3. Схильність до

прийняття злих максим – зловмисність (Bösartigkeit) людської природи або людського серця» (Kant, 1922, s. 29). Таким чином, схильність до морального зла, або радикальне зло, не є наслідком невдалих учинків, а становить структурну можливість, закладену в самій людській свободі та притаманну кожній людині. Зло не є вродженим у сенсі необхідності, однак постійно загрожує людині як можливість зловживання свободою. Анна Ширвінська-Геріг наголошує на тому, що це і є та радикальність, про яку говорить Кант: вона полягає не в силі зла, а в глибині спотворення моральної волі. Завдяки цьому Кант стверджує, що радикальне зло притаманне людській природі, тобто є структурною (але не неминучою) схильністю до зла, вкоріненою у свободі волі. Отже, радикальне зло у Канта – це не виняткова або демонічна схильність, а глибинне моральне спотворення, яке проявляється тоді, коли людина ставить аморальні мотиви вище морального закону. Відтак вона залишається сліпою щодо цього спотворення і навіть вважає себе моральною, якщо її дії формально відповідають закону (Kant, 1922, s. 39).

У Канта зло не є успадкованою провинною, а необхідною можливістю свободи, що зближує його позицію з пелагіанською традицією. Очевидною є відмінність між запозиченою Кантом з християнської традиції концепцією первородного гріха та його власним філософським розумінням концепції «радикального зла». Зло постає не як метафізичний стан, а як структура морального вибору. Для його подолання Кант пропонує здійснення «революції серця», яка полягає у постійному узгодженні максим волі з моральним законом. Ці максими мають апіорний характер і виражаються у формі категоричного імперативу, один із принципів якого звучить так: «чини так, щоб максима твоєї волі могла водночас бути принципом загального закону для інших» (Kant, 1785 s. 44).

Врешті слід зазначити, що кантівська автентична теодицея, попри зовнішні «шати», надані їй мислителем, зберігає вигляд філософської дисципліни, однак внутрішньо втрачає власну сутність, позаяк, як і трансцендентальне вчення загалом, позначена надмірним суб'єктивізмом (Капустинський 2024, с. 20-27). Не слід також забувати, що так званий «шостий доказ» існування Бога, запропонований кенігсберзьким мислителем, є вкрай хитким, адже існування Бога постулюється в ньому винятково з огляду на моральний обов'язок прагнути до найвищого добра. Оскільки можливість похідного найвищого добра передбачає існування первинного найвищого добра – Бога як розумної й вольової причини природи, то моральний обов'язок сприяти найвищому добру водночас робить визнання існування Бога морально необхідним (Кант, 2004, с. 139).

Висновки.

Здійснений аналіз дозволяє стверджувати, що кантівська критика доктринальної теодицеї не є ані скептичним жестом, ані запереченням самої проблеми зла. Навпаки, Кант радикально змінює її філософський статус, здійснюючи перехід від метафізичного пояснення до моральної інтерпретації. У цьому сенсі його позицію доцільно окреслити не як відмову від теодицеї, а як її принципову видозміну. Доктринальна теодицея, яку Кант піддає систематичній критиці, прагне раціонально узгодити існування зла з атрибутами Божої мудрости, доброти та справедливости. Проте така стратегія, на думку мислителя, неминуче наштовхується на межі спекулятивного розуму, позаяк намагається проникнути в божественні наміри, виходячи з емпіричного досвіду природи та історії. Саме тому кантівський аналіз завершується твердженням про «провал усіх філософських спроб теодицеї», якщо під ними розуміти теоретичне виправдання Бога. Водночас Кант не спростовує саму проблему зла, а переводить її в іншу площину, а саме – площину практичного розуму. Автентична теодицея, яку він пропонує, ґрунтується не на спекулятивному знанні, а на моральній відповідальності суб'єкта. Зло в такій перспективі постає не як необхідний елемент світового порядку чи нестача добра, а як результат вільного самовизначення особи, здатної поставити власні максими вище морального закону. Вчення про радикальне зло відіграє в цьому контексті ключову роль. Воно дозволяє Канту зберегти реальність морального зла, не зводячи його ні до природних схильностей, ні до метафізичної необхідності. Зло постає як внутрішня можливість свободи, що водночас викриває обмеженість будь-якої теодицеї, яка прагне його виправдати. Таким чином, згідно з останніми дослідженнями, очевидним є те, що кантівська антитеодицея набуває не деструктивного, а нормативного характеру: вона встановлює межі легітимного філософського мовлення про зло.

Запропонована в статті герменевтична інтерпретація дозволяє розглядати кантівську теодицею як форму морального саморозуміння, у якій питання «чому існує зло?» поступається питанню «як я, як вільний суб'єкт, відповідаю на його наявність?». Саме в цьому зміщенні акценту – від виправдання Бога до відповідальності людини – полягає революційний характер кантівського підходу. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом впливу кантівської антитеодицеї на сучасну філософію релігії, етику відповідальности та герменевтику зла у постметафізичному контексті.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Кант, І. (2004). *Критика практичного розуму* (пер. з нім. І. Бурковського). Київ: Юніверс. https://shron1.chtyvo.org.ua/Kant_Immanuel/Krytyka_praktychnoho_rozumu.pdf
- Капустинський, А. (2024). Суб'єктивізм Іммануїла Канта та об'єктивізм Антоніо Розміні. *Гілея: науковий вісник*, 199–200 (9–10), 20–27. <http://gileya.org/index.php?ng=library>
- Копистинський, А. (2025). Проблематика добра і дочасного зла у теодицеї Антоніо Розміні-Сербаті: герменевтичні аспекти. *Гілея: науковий вісник*, 205–206(3–4), 29–35. <http://gileya.org/index.php?ng=library>
- Козловський, В. (2015). Педагогіка в світлі моральної антропології І. Канта. *Філософія освіти*, 1(16), 183–196. <https://philosopheducation.com/index.php/philed/article/download/530/475/927>
- Farzanegan, Z., & Ramin, F. (2023). The status of Leibniz's theodicy in Kant's pre-critical thought. *Philosophy of Religion Research*, 21(1), 105–128. https://prj.isu.ac.ir/article_76496.html?lang=en
- Gressis, R. (2018). Kant's theodicy and its role in the development of radical evil. *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 100(1), 46–75. <https://philpapers.org/rec/GREKTA-4>
- Huxford, G. (2020). *Kant and theodicy: A search for an answer to the problem of evil*. London. <https://www.bloomsbury.com/uk/kant-and-theodicy-9781498597241/>
- Jun, W., & Lan, J. (2025). Critique and transformation: On the evolution of Kant's conception of God and its internal roots. *Religions*, 16, 1258, 1–20. <https://www.mdpi.com/2077-1444/16/10/1258>
- Kant, I. (1763). *Versuch, den Begriff der negativen Größen in der Weltweisheit einzuführen*. Königsberg.
- Kant, I. (1785). *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Riga: Johann Friedrich Hartknoch. https://archive.org/details/grundlegungzum00vorlgoog?utm_source=chatgpt.com
- Kant, I. (1922). *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* (K. Vorländer, Ed.). Leipzig. <https://archive.org/details/diereligioninner00kantuoft>
- Kant, I. (1911). Über das Mißlingen aller philosophischen Versuche in der Theodizee. In *Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseins Gottes*. Leipzig: F. Meiner. <https://www.korpora.org/Kant/aa08/253.html>
- Michalson, G. E. (1990). *Fallen freedom: Kant on radical evil and moral regeneration*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511554728>
- Pihlström, S., & Kivistö, S. (2016). *Kantian anti-theodicy: Philosophical and literary varieties*. Palgrave Macmillan. https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-40883-5?utm_source=chatgpt.com
- Rosmini-Serbati, A. (1845). *Teodicea*. Milano. <https://archive.org/details/teodicea-volume-unico>
- Schumacher, L. (2023). Kant's theory of radical evil and its Franciscan forebears. *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie*, 65(2), 113–133. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10390042/>
- Szyrwińska-Hörić, A. (2023). Immanuel Kant's idea of radical evil as a systematic and terminological problem. *Revista Brasileira de Filosofia da Religião*, 22(2), 461–471. <https://philpapers.org/rec/SZYIKI>

REFERENCES

- Farzanegan, Z., & Ramin, F. (2023). The status of Leibniz's theodicy in Kant's pre-critical thought. *Philosophy of Religion Research*, 21(1), 105–128. https://prj.isu.ac.ir/article_76496.html?lang=en
- Gressis, R. (2018). Kant's theodicy and its role in the development of radical evil. *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 100(1), 46–75. <https://philpapers.org/rec/GREKTA-4>
- Huxford, G. (2020). *Kant and theodicy: A search for an answer to the problem of evil*. London.
- Jun, W., & Lan, J. (2025). Critique and transformation: On the evolution of Kant's conception of God and its internal roots. *Religions*, 16, 1258, 1–20. <https://www.mdpi.com/2077-1444/16/10/1258>
- Kant, I. (1763). *Versuch, den Begriff der negativen Größen in der Weltweisheit einzuführen*. Königsberg. <https://www.bloomsbury.com/uk/kant-and-theodicy-9781498597241/>
- Kant, I. (1785). *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Riga: Johann Friedrich Hartknoch. https://archive.org/details/grundlegungzum00vorlgoog?utm_source=chatgpt.com
- Kant, I. (1911). Über das Mißlingen aller philosophischen Versuche in der Theodizee. In *Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseins Gottes*. Leipzig: F. Meiner. <https://www.korpora.org/Kant/aa08/253.html>
- Kant, I. (1922). *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* (K. Vorländer, Ed.). Leipzig. <https://archive.org/details/diereligioninner00kantuoft>
- Kant, I. (2004). *Krytyka praktycznego rozumu* (I. Burkovskyi, Trans.). Kyiv: Yunivers. (Original work published 1788). https://shron1.chtyvo.org.ua/Kant_Immanuel/Krytyka_praktychnoho_rozumu.pdf
- Kapustynskyi, A. (2024). Subiektyvizm Immanuila Kanta ta obiektyvizm Antonio Rozmini. *Hileia: Naukovyi Visnyk*, 199–200(9–10), 20–27. <http://gileya.org/index.php?ng=library>
- Kopystynskyi, A. (2025). Problematyka dobra i dochasnoho zla u teodytsei Antonio Rozmini-Serbati: Hermenevtychni aspekty. *Hileia: Naukovyi Visnyk*, 205–206(3–4), 29–35. <http://gileya.org/index.php?ng=library>
- Kozlovskyi, V. (2015). Pedahohika v svitli moralnoi antropolohii I. Kanta. *Filosofia Osvity*, 1(16), 183–196. <https://philosopheducation.com/index.php/philed/article/download/530/475/927>
- Michalson, G. E. (1990). *Fallen freedom: Kant on radical evil and moral regeneration*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511554728>
- Pihlström, S., & Kivistö, S. (2016). *Kantian anti-theodicy: Philosophical and literary varieties*. Palgrave Macmillan. https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-40883-5?utm_source=chatgpt.com
- Rosmini-Serbati, A. (1845). *Teodicea*. Milano. <https://archive.org/details/teodicea-volume-unico>
- Schumacher, L. (2023). Kant's theory of radical evil and its Franciscan forebears. *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie*, 65(2), 113–133. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10390042/>
- Szyrwińska-Hörić, A. (2023). Immanuel Kant's idea of radical evil as a systematic and terminological problem. *Revista Brasileira de Filosofia da Religião*, 22(2), 461–471. <https://philpapers.org/rec/SZYIKI>